

Rusínová, Zdenka

K distribuci alomorfů -i/-ové v nom. pl. maskulin životných

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1987, vol. 36, iss. A35, pp. [71]-78

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100650>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZDENKA RUSÍNOVÁ

K DISTRIBUCI ALOMORFŮ *-i/-ové* V NOM. PL. MASKULIN ŽIVOTNÝCH

V současném spisovném skloňování se projevuje několik vývojových tendencí. Ty působí v různých směrech, mnohdy protichůdných. V naší stati jsme si dali za úkol prošetřit faktory, které ovlivňují distribuci alomorfů *-i, -ové* v nom. plurálu u životných maskulin. Jak víme z kodifikačních příruček, existuje přesnější vymezení pouze pro koncovku *-é*, která se pojí se základy na *-tel* a *-an*, s některými dalšími substantivy na *-l* (*anděle*) a se substantivy na *-ita* a *-ista*, méně na *-eta, -at* (*bandité, houslisté, demokrati||-é*). Pro distribuci koncovek *-i, -ové* se uvádí zpravidla jen výčet příkladů na užití jen *-i* nebo jen *-ové* a na dubletní užití koncovek. U vlastních jmen křestních a u příjmení je kodifikována veskrze koncovka *-ové*. Jako ovlivňující faktory se uvádějí zřetele k životnosti, neživotnosti, délce slova, libozvučnosti atd. (Dobrovský, Gebauer), zřetele sémantické (osobní substantivum × zvířecí; obecné × vlastní), dále zakončení slova, délka slova a stylové zřetele se uvádějí v Trávníčkově mluvnicku. Proti podrobnějšímu výčtu Trávníčkovu uvádí se u Havránka – Jedličky při stručnějším popisu navíc zřetel ke slootovornému sufixu. Takto jsou však charakterizována jména jen částečně.

V Nauce o českém jazyku od V. Šmilauera, jinak dosti podrobné a pozorné k výjimkám, se uvádí, že užití koncovek v nom. pl. „je značně nepravidelné, takže je třeba v jednotlivých případech nahlížet do Pravidel“.

Na materiálu získaném excerpcí Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost jsme se pokusili prověřit jednotlivé faktory, vysledovat, zda ještě neexistují další, stanovit pořadí důležitosti všech faktorů, zjistit, zda a jak se v nom. pl. formuje kategorie personálnosti. Podrobněji si přitom všímáme hledisek slootovorných. Materiál popisujeme v pořadí: názvy zvířat, neutvořené názvy osob, přejatá substantiva a utvořené názvy osob.

Názvy zvířat

Z celkového počtu 131 vyexcerpovaných názvů má většina (79) pouze koncovku *-i*, obě koncovky *-i/ -ové* se uvádějí u 69 případů a jen koncovka *-ové* je uvedena u 8 názvů zvířat.

Skupina názvů zvířat s koncovkou *-i* má nejsilnější zastoupení u slov končících na *-k*, tedy s alternací na *-ci* (24). Druhou nejpočetnější skupinou jsou

názvy bez alternací s koncovou souhláskou *-c* (12), pak následují s počtem 11 názvy s alternujícím *r/ř*. Názvy se souhláskou *-s* a názvy s alternujícím *-n/ň* jsou početně zastoupeny téměř stejně (6, 5). Pak následují substantiva na *-ch/š*, *-č*, *-ň*, *-ř*, *-b*, *-v*, *-z*, kterých je pouze po dvou, a po jednom jsou zastoupena substantiva na *-ž* a *-l*. Povahou koncového konsonantu je u této skupiny substantiv v podstatě dvojitá. Jednak jde o konsonanty, které alternují; z nich má nejsilnější postavení *-k*. Výsledkem jeho změny před koncovkou *-i* je *-c* a v tomto faktu lze spatřovat souvislost s tím, že druhou nejpočetnější skupinu substantiv tvoří ta, jež mají *-c* jako koncový konsonant. Výsledné znění tvaru nom. pl. je stejné, lze říci, že tyto formy se v systému koncovek navzájem podporují a svou existenci a početnost dnes navzájem podmiňují. Také další skupiny názvů zvířat jsou spojeny s alternací před *-i* (*r/ř*, *n/ň*, *ch/š*) anebo s konsonantem, který zůstává neměnný, ale foneticky je podobný těm, které vznikají alternací, nebo je s nimi totožný (*č*, *ň*, *ř*, *z*, *ž*). Tyto konsonanty se už nemají v co změnit. Všechna tato zakončení tvoří dohromady s koncovkou *-i* morfy jistého fonetického a fonologického druhu, které se v systému navzájem podporují. Výjimkou je zřejmě zakončení na *-s* (6). Tento konsonant do alternací nevstupuje, foneticky je však blízký tupým sykavkám *i* *-c*, zřejmě tedy splňuje systémové předpoklady uplatňované v jazyce při spojení konsonant + *i*. Stranou tu stojí sporadicky zastoupené názvy s koncovkou *-i* po konsonantech, které se nemění v jiný a nejsou ani té povahy jako alternanty předešlých. Jsou to konsonanty *b*, *v* a *l*. Toto zakončení substantiva je ve spojení s koncovkou *-i* výjimkou a v soustavě konsonant + *-i* zaujímá okrajovou pozici.

Obě zakončení *-i* // *-ové* se připouštějí celkem u 69 názvů zvířat, z toho je 25 u zdrodnělín tvořených sufixem *-ek* a 1 sufixem *-ík* (*psík*). K této skupině 25 lze připojit 11 substantiv zakončených rovněž na *-k* nebo *-ek*, avšak nezdrodnělých: *jak*, *lelek*, *racek* atd. V úzu převládá nepochybně koncovka *-i* nad *-ové*: *krtci*, *drozdí*, *soumaři* atd. Pokud dáme přednost koncovce *-ové*, pak jde zřejmě o tyto důvody: název zvířete je méně běžný a alternace by oddělila tvar nom. pl. od podoby základu, tedy ztěžovala by porozumění. To platí také v případech, kdy je slova užito v oslabeném kontextovém zapojení, tj. bez toho, že by v předešlém textu bylo použito základního tvaru v nom. sg. nebo že by bylo užito kteréhokoli jiného tvaru substantiva. Sem patří nepochybně názvy jako *jaci*, *oři*, *rehci*, *hejli* apod. Dále může koncovka *-i* vadit tam, kde před ní předchází jedna nebo dokonce dvě slabiky obsahující rovněž *-i* nebo *-y*. Z důvodů disimilačních pak bývá užito raději koncovky *-ové*: *kuliši* // *kulichové*, *rysi* // *rysové*, *ibisi* // *ibisové*, *svišti* // *svišťové* atp. Dále bychom zřejmě dali přednost koncovce *-ové* po *-j* proto, že ve spojení s *-i* se vytvoří foneticky nezřetelná hranice mezi základem a koncovkou (*hranostaji* // *hranostajové*, *lišaji* // *lišajové*), která může vést k menší zřetelnosti tvaru.

Poznámka. Přenesou-li se názvy zvířat jako nadávky na lidi, užívá se forem s koncovkami *-ové*: *volové*, *oslové*, ale pouze *kohouti*. Naopak „lidská“ koncovka *-é* je nepřenosná na zvíře: srov. *Španělé*, ale *kokršpaněli* // *kokršpanělové*, nikoli **kokršpanělé*.

Rozdíly v používání koncovek lze ve značné míře přičíst i na vrub rozdílů regionálních: na Moravě je běžnější zakončení na *-i*, v Čechách na *-ové*.

Koncovku *-ové* má kodifikovanou jen 8 názvů zvířat: *skunk*, *živočich*, *kur*, *mustang*, *mul*, *šiml*, *smrtihlav*, *pinč*. U prvního z nich by bylo docela možné

použit i podoby *skunci*, avšak platilo by zde zřejmě to, co bylo řečeno výše o méně běžných substantivech, že u nich alternace vzdaluje tvar od jeho základní podoby v nom. sg. Podobně bychom mohli zdůvodnit tvar *kurové* proti **kuři*. U substantiv *živočich* a *pinč* se uplatňuje pomocí koncovky *-ové* disimilace proti vzniku dvou po sobě následujících slabik s *-i-*, u *živočich* navíc i se dvěma tupými sykavkami. U substantiva *mustang* by došlo k neživé alternaci *g : z* (srov. jak váhavě tvoříme spisovný tvar lok. pl. o *kolezích*). Substantiva zakončená na *-l*, *-v* (*mul*, *smrtihlav*) mají koncovku *-ové* jako zřetelnější signál nom. pl., neboť koncovkou *-i* se bez předchozí alternace vytvoří v mluvené podobě tvar homonymní s akuz. a instr. pl. (*muly*, *smrtihlavy*, *šimly*).

Závěrem tedy lze konstatovat vázanost koncovky *-i* na jistou kvalitu předchozí souhlásky, a to bez ohledu na to, zda vznikla alternací nebo už byla součástí substantivního základu. Jako první ovšem musíme vidět silnou vázanost koncovky *-i* na názvy zvířat vůbec, tedy uplatnění faktoru sémantického. Závislost na slovtvorných kategoriích se u názvů zvířat neuplatňuje. Slovtvorný sufix je při volbě koncovky hodnocen především jako nositel jistého druhu konsonantu.

Neutvořené názvy osob

U domácích substantiv uvedeného typu je početní zastoupení koncovek v nom. pl. toto: *-ové* má 16 substantiv, *-i* // *-ové* 18, pouze *-i* 4.

Početní rozdíl mezi *-ové* a *-i* je markantní a je podle našeho názoru způsoben tím, že koncovka *-ové* při neutvořeném základu, ve kterém je méně o informaci, kterou poskytuje slovtvorný sufix, udržuje strukturu lexém (základ) — koncovka neporušenou a hranici mezi nimi nesplývavou. Předěl mezi základem a ohýbacím morfem je zachován a je tak do jisté míry náhradou za jednu z funkcí ohýbacího sufixu, který kromě toho, že je nositelem gramatického významu, vymezuje také předěl základového slova a ohýbacího morfu.

Skupina substantiv s možností dvojího zakončení představuje různorodé seskupení. Jsou tu slova téměř neužívaná, archaická, jako *rab*, *žrec*, nebo slova naopak zcela běžná (*vnuk*, *pán* atp.). U některých maskulin dáváme zřejmě přednost koncovce *-ové* před *-i*: *strýcové* (proti *strejci*), protože při podobě na *-ové* nedochází k setkání slabik se stejným vokálem. Nesporně je výhodnější podoba na *-ové* u substantiva *chol*, podoba *choti* i *strýci* je homonymní s dat., vokát. a lokálem sg. a s instr. pl. U ostatních substantiv lze mít za to, že jsou obě možnosti v rovnováze: *drábi* // *drábové*, *vrazi* // *vrahové*, *šašci* // *šaškové*, *švejci* // *švejkové*, *vnuci* // *vnukové*, *tcháni* // *tchánové*, *páni* // *pánové*, *císaři* // *císařové*, *ďasi* // *ďasové*, *kati* // *katové*, *mniši* // *mnišové*. V odvozeninách od substantiv *druh* (*druzi* // *druhové*) je možné už jen zakončení na *-i*: *soudruzí*, *podruzí*. (Uplatňuje se tu tedy protiklad utvořenost — neutvořenost jako kritérium.)

Poznámka. Plní-li tvar nom. pl. od uvedených substantiv roli vokativní, volí se častěji podoba na *-ové*, protože je výraznější a tím vhodnější pro tuto roli substantiva: *drábové!* *vrahové!*, ba i *švejkové!* *hnupové!* atp. Možnost obojího zakončení u vlastních jmen zobecnělých (*donkichoti* // *donkichotové*, *donchuáni* // *donchuánové*, ale jen *goliášové*) vychází z rozporu mezi proprii, která končí veskrze na *-ové*, a apelativy, kde má rozhodující vliv koncový kosek. Možnost alternace *t* a *n* dává jiný výsledek než koncové *š*, které tuto možnost nemá.

Ve skupině substantiv, kde je předepsána pouze koncovka *-i*, najdeme *hoch*, *žák*, *kluk* a neobvykle utvořené *robot*. Je typické, že jsou zakončena jen na alternující konsonanty, z toho dvě na *-k*.

Přejatá substantiva

U těchto substantiv najdeme ve většině případů koncovku *-ové* (50), koncovku *-i* u 36, možnost obojího zakončení u 3.

Koncovku *-ové* mají taková substantiva, která končí na souhlásky nealterující a substantiva podle vzoru *muž*, kde se jí zabraňuje homonymií nom. pl. s jinými pády. Jsou tu především substantiva zakončená na retnice: *muslim*, *mim* (podoba **mimi* by byla vrcholem nedisimilovanosti ve dvou po sobě následujících slabikách, z nichž druhá je nositelem koncovky), *golem*, *chám*, *šerif*, *šéf*, *filozof*, *halv*, *elév*, *detektiv*, *biskup*. Dále to jsou substantiva na *-s*: *fiškus*, *primus*. Jiná substantiva na *-us* připojují *-ové* k základu bez *-us*: *gêniové*, *nunciové*; je tu tedy *-ové* i z těch příčin, že by jinak následovala za sebou dvě *i* ve skupině *-iji-*. Té se vyhýbáme i u substantiv na *-j*: je jen *koryfejové*, *žokejové*, *patricijové* (srov. pod. i u názvů zvířat): *-i-* po *-j-* není v proudu řeči dostatečně výraznou a segmentovatelnou koncovku. Další významnou skupinu tvoří substantiva zakončená na *-l* (10): *apoštol*, *kreol*, *konzul*, *rebel*. atd.

Ze zakončení, které může alternovat, obsahuje skupina substantiva na *-r*: *emír*, *car*; substantiva na *-g*, jehož alternaci se obvykle vyhýbáme pro její neživotnost (srov. u názvů zvířat): *mág*, *stratég*, podstatná jména na *-n*: *chán*, *fenomén*, *man* (ale *supermani* // *-ové*) a konečně i jedno substantivum na *-k*: *šejk*.

Skupina substantiv s možností obojího zakončení obsahuje výrazy, u kterých se podle našeho názoru jeví potřeba jednu dubletu spíše zrušit. Jde o tvary jako: *beci*, *princi*, *stoici*, *epici*, snad i *vezíři* a *satyři*, a to z důvodů již uvedených. Jinde by podoba na *-i* mohla zůstat pouze hovorovou záležitostí: *medici*, *maniáci*. U typu *muž* je koncovka *-i* nevhodná pro vyšší homonymii tvarů jako: *primáši*, *morouši* atp.

Na rozdíl od koncovky *-i*, k níž je, jak vidno, možné mít řadu výhrad, koncovka *-ové* nepůsobí u žádného z osobních substantiv neutvořených a přejatých nepřirozeně a zřejmě nevznikají s jejím užitím žádné potíže obdobné těm, jež se objevují při užití koncovky *-i*.

U typů zakončených na *-in*, *-ín* a *-an*, *-án*, případně na *-d*, *-t*, kdy se zakončení shoduje formálně se slovo tvornými sufixy nebo kde jde o alternující konsonant, je koncovka *-i* možná bez obtíží: *beduíni*, *rabíni*, *sultáni*, *titáni*, *tragédi*, *lordi*, *opati*, *laici*, *pastoři*. Za zmínku stojí, že tu k homonymii s instr. pl. nedochází díky alternaci před *-i*. Následuje-li koncovka *-i* po *-in*, pak se zřejmě potřeba disimilace nepociťuje, rozdíl je dán odlišnou kvantitou: *mandaríni*, snad i *mouřeníni* atp.

Utvořené názvy osob

Nejpočetnější skupinu tvoří substantiva se sufixy *-ek* a *-ík/ník*. Zahrneme-li pod substantiva se sufixem *-ek* i ta, kde je *-ek* součástí deminutivních sufixů *-ček*, *-děk* nebo součástí sufixu *-ánek*, máme pak dohromady před sebou substantiva jednak deminutivní (*synek*, *klouček*), jednak substantiva významem nedeminutivní, ale formálně tvořená stejně (*jelimánek*, *prcek*, *vtipálek*, *krajanek* atd.), dále nositele vlastnosti (*mládek*, *zrzek*), nositele okolnostního

vztahu (*náměstek*) a názvy činitelské (*písálek, snílek, smíšek*). U všech těchto formací (350) je uvedena dubletní koncovka -i/-ové, pouze u čtyř substantiv je předepsána koncovka -i (*potomek, bobek, janek, živáček*). Pokud u formací s dubletní koncovkou pocítujeme nějaké rozdíly mezi tvary s koncovkou -i a -ové, pak lze říci, že formace s koncovkou -ové působí jako varianty užitě za účelem zvýraznění tvaru, např. ve vokativu: *miláčkové, blbečkové*, jinde mohou působit mírně archaicky: *sirotkové, mrzáčkové*. Koncovka -ové může působit také jako vhodnější kvůli disimilaci k vokálu předchozí slabiky *strýčci* || *strýčkové, blázinci* || *blázinkové, hošičci* || *hošičkové, bratříčci* || *bratříčkové* atd. Jiné rozdíly pozorovat nelze.

Se sufikem -ík se setkáváme u názvů nositelů vlastnosti (*tloušťík, mladík*), u pojmenování přechodných mezi činitelskými a názvy nositelů vlastnosti (*zmrzlík, odpadlík*), u zdrobnělin (*klučík, mužík, hošík*) a u názvů konatelských (*lesník, komíník, bubeník*). Z celkového počtu všech odvozenin na -ík (42) má koncovku -i v nom. pl. 38, u čtyř je možnost dublety -i/-ové (*skrbličci – skrbličkové, zmrzlíci – zmrzlíkové*, podobně i *tatici/-ové, mužiči/-ové*).

Sufix -ník je zastoupen u názvů osob velmi bohatě. Tvoří se jím především jména konatelská (113), činitelská (61), dále názvy nositelů vlastnosti (36) a názvy okolnostního vztahu (8). V nom. pl. je tu všude stoprocentně kodifikována koncovka -i.

Z rozdílu v kodifikaci koncovek nom. pl. u substantiv na -ek (kde převažují dublety) a -ík/-ník (kde je jen koncovka -i) plyne, že při absolutním nerozlišení slovotvorných kategorií v rámci společného sufiku a při společném koncovém konsonantu je třeba hledat příčinu rozdílu v zakončení jinde. Při pozorování takových tvarů, kde dochází k opakování vokálu i ve dvou po sobě následujících slabikách, vidíme jisté rozdíly. Roli tu nesehrává pouze vokál, ale i povaha konsonantů v obou koncových slabikách. Vadí jejich podobné fonetické vlastnosti (např. dvě tupé sykavky). Naproti tomu však se nepocítuje potřeba zrušit sousedství slabik s jedním dlouhým a jedním krátkým *i* a totožným konsonantem, jak nás o tom přesvědčují tvary na -cici, -nici, kde je pouze koncovka -i.

Ačkoli se sufix -ík liší od sufiku -ik pouze kvantitou, jeho povaha v rámci slovotvorných prostředků je odlišná. Jeho původ je cizí (obvykle z lat. přípony -icus nebo z její pozdější románské podoby). Většinou jde o přejetí celého výrazu. (Pro možnost tvoření a pro snadnou segmentovatelnost mluvíme o derivátech s -ik na tomto místě.) V tomto případě ustupuje fonetická povaha sufiku do pozadí a do popředí vystupuje činitel lexikálně sémantický. Z 55 formací je u 50 důsledně uváděna varianta -i/-ové, u čtyř případů (*mužik, menševik, bolševik, mystik*) se neuvádí koncovka nom. pl., ale jen koncovka lok. pl. -ich, z čehož lze snad soudit, že se předpokládá v nom. pl. konc. -i. (U jediného slova – *pyrotechnik* – se uvádí pouze koncovka -i, ačkoli u slova *technik* se uvádějí dublety; utvořenost slova se tu opět odráží v příklonu ke koncove -i.) Odlišnost v kodifikaci koncovek proti formacím na -ík je tu dána cizostí slov na -ik. Jsou sice segmentovatelná, ale mají blíž k neutvořeným formacím svou povahou blízkou značkové, kdy, jak jsme viděli, bývá v koncovce kolísání -i, nebo -ové.

Sufixy obsahující konsonant -č, -c (-áč, -eč, -ič, -ic, -ec, -ce) by se svou fonetickou povahou mohly přiřadit k sufikům *k*-ovým (a tedy k zakončení -i v nom. pl.). Tyto konsonanty s konc. -i nealterují a v soustavě tvarů nom. pl.

představují významnou početní oporu pro zakončení *-ci*, neboť se tak připojují k početné skupině substantiv na *-k* měnící se alternací rovněž na *-c*.

V souboru sufixů *-c/-č* *-ových* jsme svědky toho, že se jako činitel pro volbu alomorfu uplatňuje pouze snaha disimilační: po sufixech *-ič*, *-ic* jsou kodifikovány dublety. Zastoupení koncovek je tedy toto: suf. *-áč* (35) má uvedenu pouze koncovku *-i*. U sufixu *-ič* se uvádí pouze koncovka *-i* u osmi činitelských jmen, *-i/-ové* u 2 činitelských (*volič*, *rodič*) a u jednoho nositele substančního vztahu (*carevič*). Sufix *-eč* má u všech formací (11 činitelských jmen) jen suf. *-i*. U sufixu *-ic* je většinové zastoupení dubletních koncovek: u pěti ze šesti celkem, pouze koncovka *-i* je uvedena u slova *šlechtic*.

Sufix *-ec* se v nom. pl. pojí pouze s koncovkou *-i* (93). U derivátů se sufixem *-ce* je z celkového počtu 35 činitelských jmen u 22 uvedena jen koncovka *-i*, u 13 je dubletní zakončení.

Sufixům obsahujícím konsonant *-č* jsou z hlediska morfonologického blízké sufixy obsahující *-ř*. Ve formacích se sufixy *-ář*, *-ěř*, *-íř* je kodifikována pouze koncovka *-i*. Analogicky se tak posilují řady substantiv zakončených na *-r* (*-átor*, *-or*, *-iér* apod.) majících v nom. pl. *-ř + i*.

Formací na *-ář* je 70, formací na *-ěř* 8, formace na *-íř* jsou dvě. Z celkového počtu formací se suf. *-(át)or* (24) má předepsanu koncovku *-i* 21, obojí konc. 3 (*imperátor*, *primátor*, *senior*). Sufixem *-(i)ér* je utvořeno 13 formací, u 12 je kodifikována koncovka *-i*, u jediného substantiva *premiér* je *-i//ové*.

Analogicky jako formace se sufixy na *-ř* a *-r* mohou se ve tvaru nom. pl. doplňovat i deriváty na *-(o)ch*, *-oš*, *-yš* apod. Avšak tyto případy jsou v materiálu zastoupeny jen nepočetně, jde o neproduktivní tvoření. Sufixem *-och/-ouch* je tvořeno 8 substantiv, 7 má koncovku *-i* (*černoch*, *běloch*, *lenoch*...), jedno má *-i//ové*: *padouch*. Důvodem pro toto řešení může být oslabené povědomí o motivaci slova. U jediného derivátu na *-ich* (*ženich*) je rovněž možnost *i//ové*. U substantiva na *-oš* je kodifikováno *-i//ové*, subst. *tovaryš* se uvádí s konc. *-i*.

Poslední dvojici co do zakončení lze utvořit z formací na *-(e)ň* na jedné straně a se sufixy *-tn*, *-oun*, *-án*, *-an* na straně druhé. Zakončení *-eň* je u substantiv *vězeň*, *učeň*, obě se uvádějí s *-i // -ové*. Formace se sufixem *-tn* mají rovněž pouze dubletní koncovky a jsou čtyři (typ *vojtn*, *čeledtn* atd.). Sufixem *-oun* se tvoří převážně expresivní činitelské názvy jako *tahoun*, *zevloun*, *šplhoun* atp. Uvádí se tu jen koncovka *-i*. Příčinu spatřujeme v přehledném a výrazném způsobu tvoření, kde se slovesný základ jasně vyděluje a k němu se připojuje expresivní sufix. (Expresiva mají obvykle jasnou motivaci a vyznačují se pravidelným a přehledným postupem.)

Koncové *-n* obsahují ještě formace se suf. *-án*, (*-ián*), *-an*. Jde o názvy nositelů vlastnosti z domácích i přejatých základů: *velikán* (pouze *-i*), *elegán* (*-i//ové*) a o názvy podle příslušnosti: sufix *-an* se spojuje u domácích i přejatých formací pouze s koncovkou *-i*: *skokani*, *proděkani* (ale *děkani // děkanové*).

Z konsonantů, které existují v páru (základní — alternující) by se mohly jako koncové uplatnit analogicky jako *n—ň* ještě i *t—t* a *d—ď*. Chybějí tu však formace na *-t* (nekončí jím žádný sufix), zatímco formace na *-t* jsou zastoupeny substantivy se sufixem *-(a)nt*, *-(e)nt*. Tato substantiva využívají možnosti alternace, všech 20 má pouze koncovku *-i*.

Konsonanty *d* ani *ď* nenajdeme jako součásti slovo tvorných sufixů na konci slova, proto se navzájem podporovat nemohou.

Z nealternujících konsonantů se součástí slovtvorných sufixů stává pouze konsonant *l*. (Ojediněle i *m*: *otčím*.) Jsou to sufixy *-al*, *-ál*, *-il*. Tvoří se jimi převážně jména činitelská (typ *mazal* — 11), jména přejatá (typ *liberál* — 10) a pět substantiv činitelských se sufixem *-il* (typ *finil*). Všechna mají pouze koncovku *-ové*. Kromě povahy konsonantu *-l* tu hraje roli i ten fakt, že tvar s koncovkou *-i* by byl homonymní s akuz. a instr. plurálu.

Pouze potenciální možnost alternace, a to spíše už jen historickou v sobě nese sufix zakončený konsonantem *g*. Všechny formace na *-log* (15) mají uvedenu pouze koncovku *-ové* (*minerologové*), stejně je tomu i u formací s pouhým konsonantem *-g*: *chirurgové*, *pedagogové* atd. Tím, že se dnes *g* nemění téměř vůbec v *z* (kromě lok. pl., kde kodifikace vyžaduje koncovku *-ich*), přiřazujeme ho už ke konsonantům bez alternací, jako jsou *l*, *j*, *m* atd., jak dosvědčuje obdobná situace v nom. pl. u těch formací, které jsou jimi zakončeny.

U složených substantiv jsou koncovky nom. pl. distribuovány podle povahy koncového konsonantu v tom smyslu, že po *j*, *l*, *p* je pouze *-ové*: *čarodějové* (2), *všeušlechové* (24), ve třech složeninách na *-mil*, v jedné na *-fil* a ve slově *drvoštěp*. Ve složeninách s *-mistr* (8), v substantivu *zloděj*(!) a ve složeninách s *-noš* (2) je pouze *-i*. Kolísání mezi *-i* a *-ové* je ve složeninách *penězokaz*, *stávkokaz*, *hnědopich*, *škarohlíd*, *hromotluk*, *koželuh* atd. (9). Je tomu tak tedy po konsonantech alternujících (*ch*, *d*, *k*, *h*) nebo majících povahu alternantů (*z*).

Po rozboru novočeského materiálu substantiv vzoru *pán* a *muž* lze konstatovat, že při ustalování koncovky *-i*, nebo *-ové* hrálo roli několik faktorů. Dnes můžeme vidět jejich působení ve dvou rovinách. Za první kritérium je nutno považovat sémantický rozdíl mezi názvy zvířat a názvy personickými. (Vytváří se tu jistý předpoklad pro vznik kategorie personičnosti v návaznosti na koncovku *-ovi* v dat. *-lok*. a na tvary vokát. sg.) Na této úrovni se uplatňují i rozdíly regionální česko-moravské.

Uvnitř těchto sémantických skupin se uplatňuje jako další faktor především povaha koncového konsonantu. Souhlásky *k*, *ch*, *r*, *t*, *d*, *n* tvoří celek s konsonanty *c*, (*č*), *š*, *ř*, *l*, *đ*, a *ň*, neboť ve spojení s koncovkou *-i* se první skupina konsonantů změní ve druhou skupinu, a tak se vytvoří soustava, ve které se navzájem podporují a početně posilují substantiva zakončená konsonanty obou skupin. Konsonanty první skupiny se stávají součástí slovtvorných sufixů (ze druhé skupiny jde pouze o konsonanty *c* — suf. *-ce*, *-ec*; *ř* — *-ář* a neproduktivní sufixy *-oš*, *-oň*). Tímto faktem vstupuje mezi faktory i slovtvorba. Vznikly tu tedy kvalitativně nové vztahy na vyšší úrovni mezi prvky slovtvornými, morfologickými a foneticko-fonologickými. V paradigmatickém systému se navzájem podporují slova zakončená na slovtvorné sufixy a slova zakončená na stejné konsonanty, jako jsou ty, které vznikají alternací konsonantů obsažených většinou v těchto slovtvorných sufixech.

Jako další kritérium při volbě koncovky se v těsné návaznosti na kvalitu koncového konsonantu uplatňuje protiklad utvořenost — neutvořenost. Pokud končí neutvořená slova na výše uvedené konsonanty, mohou mít obvykle obojí koncovku (*vnuci/vnukové*) více se tu však uplatňuje zakončení na konsonanty nepodléhající alternaci a různé od těch, které alternací vznikají (retnice a *l*). Tyto souhlásky nebývají součástí slovtvorných sufixů (kromě *-al/-ál*), nealternují v případech spojení s koncovkou *-i* a spojují se s koncovkou *-ové*.

U neutvořených substantiv lze považovat sufix *-ové* za nositele obdobné informace, jakou nese i slovotvorný sufix, totiž významu personického. Sufixu *-ové* se užívá i při kolísání (např. ve skupině *vnuci/vnukové* vždy tam, kde jde o zvýraznění tvaru, např. při méně obvyklém substantivu, při jeho slabším kontextovém zapojení a konečně i při funkci vokativní. Snadné segmentovatelnosti základu a výrazné koncovky se využívá volbou koncovky *-ové* i u přejatých slov.

LITERATURA

- DOBROVSKÝ, J.: Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache, Praha 1809.
 GEBAUER, J.: Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské, Praha 1890.
 HAVRÁNEK, B.—JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice, Praha 1981.
 Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, Praha 1978.
 ŠMILAUER, V.: Nauka o českém jazyku, Praha 1972.
 TRÁVNÍČEK, F.: Mluvnice spisovné češtiny I, Praha 1951.

ON DISTRIBUTION OF ALLOMORPHS *-i / -ové* IN NOM. PL. OF ANIMATED MASCULINE NOUNS

The paper makes an inquiry into the criteria determining the distribution of allomorphs in the nominative plural of animate masculines of the "pán" and "muž" types in Standard Czech. Using the material of *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* the paper aims at expounding the operation of individual semantic and formal factors and their interrelation.

At the process of the stabilization of the "-i" or "-ové" forms, semantic factors (person × animal), word-formative factors (derived word × primary word), origin (domestic expression × loan-word) and the nature of a desinential consonant are in operation. Subtler semantic differences, such as the types of word-formative categories, did not appear to be relevant in the material. On the other hand, formal, morphological and wordformative factors were brought into mutual relations, creating their own morphological level, on which the principles of the distribution can be expounded.

In the paradigmatic system, the words ending in word-formative suffixes and the words ending in the same consonants as are those that arise by means of alternation providing a word-formative suffix combines with the ending "-i", lend mutual support. For example "átor" ("átori") and the words ending in "ř" (+ "-i"). Words formed by means of suffixes involving consonants that are identical with those that arise through alternation (e. g. "-ec") and non-derived words ending in the same consonants (e. g. ending in "-c") enter into a similar relationship. Thus in our language consciousness the words ending in the consonants subject to alternation and the words ending in the consonants identical with those that arise through alternation, form a compact group of the forms of the nominative plural of masculines ending in certain types of consonant always connected with the ending "-i".

The suffix "-ové" is usually attached to the words ending in the consonants that are not subject to alternation (labials and "-l"). As these consonants do not form, as a rule, a part of word-formative suffixes, it can be said that the ending of the nominative plural of primary words is usually "-ové": "králové", "otčímové" (formed in a unique manner).

As the ending "-i" alters the shape of the base, it is not usually used for loan-words whether they can be segmented easily or with difficulty. As a bearer of the meaning of the nominative plural of these words a less flexional and a more conspicuous ending "-ové" proves more competent.